

EDEBÎ SANAT TERİMLERİNİN TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE

M. A. Yekta SARAÇ*

Turkish Equivalents of Literary Terms

Abstract: As a literary term, *Belagat* has an important intellectual background as it has in Classical Western thought and art tradition. Mainly, *Belagat* corresponds western *Rhetoric*. Because of its importance and in conformity with the increasing consciousness of conceptualizing literature led many works to be performed. This paper handled all these works until today with the main lines.

Key Words : Belagat, Rhetoric, conceptualizing literature

I. Konunun Tarihî Arka Plânı

Edebî sanatlar, meani, beyan ve bedî olarak üçe ayrılan belâgat ilminin genellikle bedî kısmında ele alınır. Belâgat bilindiği gibi yerinde söylenilmiş doğru ve güzel sözü konu edindir. Standart dil ve sıradan konuşmacı "beliğ" olma niteliği ile farklılık ve ayrıcalık kazanır. Belâgatin kuralları ve yöntemi belirlenmiş müstakil bir ilim dalı halini alması uzun bir süreç sonrasında gerçekleşmiştir. Belâgat çalışmaları m. 9-12 yy.lar arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Fakat Abdülkahir Cürcanî (öl. 1078-79) ile zirveye ulaşan dil, edebiyat, üslûp, hatta bugünkü anlamı ile dil bilimi ile ilgili ortaya konan zengin miras geliştirilememiş, Sekkakî'den (öl. 1229) sonra bir donukluk ve duraklama dönemi başlamıştır. Bu dönem Sekkakî'nin *Miftahul-Ulûm* isimli eserinin dilbilgisine ayrılan ilk iki bölümünden sonraki belâgat, aruz ve kafiye ayrılma üçüncü kısmına yapılan telhisler, şerhler ve haşiyeler

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

dönemidir. Bu eser etrafında yazılan şerh ve haşiyeler bütün İslâm dünyası ile birlikte Osmanlı coğrafyasında da kabul görmüş ve uzun yıllar okutulmuştur.¹

Belâğatin bir ilim olarak üzerine eğildiği ilk zamanlarda şiire güzellik katan her türlü edebî sanat ve ifade özelliklerine "bedî" adı verildiği gibi özellikle ilk dönemde sonraki şairleri önceki şairlerden ayıran üslûp özelliklerine de bu adın verildiği bilinmektedir. İbnü'l-Mutez (öl. 296/908) cinas, tezat, reddü'l-acüz ale's-sadr, mezheb-i kelâmî yanısıra istiâreyi de bedî adı altında zikretmiştir. Onun bu konudaki görüşü daha sonra bu sahadaki çalışmalar ve adlandırmalar için kapı açmıştır. Ona göre sonraki şairler ve edipler tarafından tespit edilen söz sanatları bir ad konmadan önce de dilde var olup kullanılıyorlardı. Dolayısıyla yapılan iş, duruma uygun adlandırmalar yapmak, terimler ortaya koymaktır. Yine ona göre bu sanatlara zamanla yeni ilâveler yapılabilir, mevcut ifade tarzlarına yeni adlar verilebilir. Kendisi iltifat, rücû, kinaye, tecahül-i arif'in de aralarında bulunduğu on üç sanatı/ifade özelliğini "Kelâm ve Şiirin Güzellikleri" başlığı altında vermiştir. Kudâme b. Cafer (öl. 337/948) bunlara tarsî, taksim, mukabele, müsâvât gibi ilâvelerde bulunmakla birlikte bunları bedî olarak değil "Sözün Güzellikleri ve Vasıfları" olarak adlandırır. IV/X.yy.da Ebu'l-Hasen el-Cürcanî istiâre ve teşbihi bedî başlığı altında ele alır. Ebu Hilâl Askerî (öl. 400/1009'dan sonra) kendi ilâveleri ile tespit edilen sanatların sayısını otuz yediye çıkarır. Abdülkahir Cürcanî'ye (öl. 471/1078-79) göre ise bedî sanatları bir metne tek başına değer vermez. Bundan dolayı da eserlerinde bedî'e fazlaca yer vermemiştir. Bedî'in bir ayırım gözetilmeksizin söz sanatlarının bir çoğu için müşterek bir ad olması Sekkâkî'ye (öl. 626/1229) kadar devam eder.

Sekkâkî, belâgati bilinen şekliyle, beyan ve meânî ilimlerini açıkladıktan sonra bedî ilminde konu edilen sanatların önce mana ile ilgili olanlarını ele alır. Bunlar şunlardır: Mutâbakat, mukâbele, müşâkele, mürâatü'n-nazîr, leff ü neşr, cem', tefrîk, taksîm, cem' maa't-taksîm, cem' maa't-tefrîk, cem' maa't-tefrîk ve't-taksîm, îhâm, te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, tevcîh, sevku'l-ma'lûm mesâka gayrihi (tecâhül), i'tirâz (haşiv), istitbâ', iltifât, taklîlü'l-lafz ve lâ-taklîlühü (îcâz ve itnâb). Lafza ait olanlar ise şunlardır: Tecnîs, tecnîsü't-tâm, tecnîsü'n-nâkis, tecnîsü'l-müzeyyel, tecnîsü'l-muzâri/el-mutarraf, tecnîsü'l-lâhık, tecnîsü'l-müşevveş, kalb, mablûbu'l-küll, mablûbu'l-ba'z, mablûbu'l-mücennah, seci', tarsî'.² Daha sonra örnek vermeksizin noktalı ve noktasız kelimeler ile yazı yazma maharetlerine işaret eder.

En nihayet Hatib el-Kazvînî'den (öl. 739/1338-1339) sonra ve onun *Telhîs* isimli eserine yazılan çok sayıda şerhler ile bu sanatlar bedî ilmi adı

1 Belâğatin tarihî seyri için bkz. M.A.Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi - Belâgat* (2. baskı, İstanbul, 2001), s. 17-28.

2 Türk edebiyatında da kullanılan bu terimlerin farklı adlarla kullanıldıkları parantez içinde verilmiştir.

altında ve (meânî ve beyandan sonra) belâğatin üçüncü şubesi olarak ele alınır olur. Bu konu ile ilgili önemli bir husus da bedî sanatların adedindeki artışın belâğatte yeni fikirlerin ortaya konmadığı duraklama ve donukluk dönemine rastladığıdır.

II. "Edebî Sanat" Olgusunun Belâğatte Değerlendirilme Biçimi

Belâgat ile ilgili eserlerde edebî sanatların/ifade özelliklerinin tek başlarına söze güzellik katmadıkları, bunların ancak belli bir sözün değerini artırdığı sürekli vurgulanır. Edebiyat tarihimizde de bu sanatlara Divan edebiyatı süreci içinde son dönemlerde ve bazı şairlerde nispeten daha yoğun rastlamamız ve bunların eserlerinde bazen lafzın manaya değil mananın lafza tabi olduğunu, hatta mananın lafza ait sanatlara feda edildiğini görmemiz bu hükmü doğrulamaktadır.³ Buradaki yanlış zannederiz, büyük ölçüde adlandırmadan kaynaklanmaktadır. Zira bedîde konu edilen teknik ifade şekilleri ve üslûp özelliklerinin "edebî sanat" olarak adlandırılması yanlış algılanarak bu ifade ve üslûp özelliklerinin mutlak anlamda, yani bir kayda bağlı olmaksızın sanat olgusunu kendisinde taşıdığına düşünülmesine yol açmıştır. Halbuki bunların sanat vasfını kazanmaları, daha doğru bir ifade ile de metni güzelleştirici bir özellik (muhassinât) olabilmeleri için dilde hazır malzeme olarak bulunmamaları, özellikle kullanılmış izlenimini vermemeleri, durumun gereğine (: muktezâ-yı hâl ve makâm) ters düşmemeleri gerekir. Bedî bölümünde söz konusu edilen edebî hususiyetler/sanatlardan genellikle konu ile ilgili yazılan eserlerde sözü lafız ve mana yönünden süsleyen unsurlar olarak ikiye ayrılarak ele alınmakta ve muhassinât (güzellik veren unsurlar) olarak adlandırılmaktadırlar. Bununla birlikte bunların bütününe anlamla ilişkileri vardır ve bu ilişki metin tahlilleri ve analizlerinde göz önünde tutulması gereken bir husustur. Bedî ilmindeki bu ifade tekniklerinin/söz sanatlarının taksimi de günümüzde -ileride işaret edeceğimiz gibi- bazı eserlerde kendi içinde tutarsızlık gösteren bir tarzda değişikliğe uğramıştır.

Ayrıca burada Türkçe yazılan konu ile ilgili eserlerden hareket ederek işaret etmemiz gereken bir diğer husus da Türkçedeki "edebî sanatlar" kavramının belâgat ilmi ile pek de uyuşmadığıdır. Yukarıda işaret edildiği gibi klâsik literatürümüzde "edebî sanatlar" tabirine pek rastlanmaz. Bu edebî ifade teknikleri ve hususiyetleri sözü (a) lafız ve (b) mana yönünden güzelleştiren unsurlar (muhassinât-ı lafziyye ve ma'neviyye) olarak ikiye ayrılarak ele alınmaktadır. Türkçede ise toptancı bir yaklaşımla edebî sanat adı altında hepsi toplanmakta, dahası ileride işaret edileceği üzere bazı kitaplarda tutarsız bir taksime de tabi tutulmaktadır. Ayrıca beyan ilminin konusuna dahil olan mecaz,

³ Bu konuya Cevdet Paşa belâgat ile ilgili yazmış olduğu eserinde işaret eder. bkz. *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul, 1299, s. 26.

istiare ve kinaye de yine edebî sanat olarak bu kadroda yerine almaktadır. Halbuki bunlar genellikle edebî sanat olarak algılanma yerini bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kaidelerini konu alan beyan içinde değerlendirilmiştir.

III. Türk Edebiyatında Edebî Sanatları Konu Alan Eserler

Klâsik dönemde belâgat ile ilgili teliflere baktığımızda -kanaatimize göre- ikili bir durum görmekteyiz: Medresedeki öğretim tarzına mutabık bir tarz, yani (a) medrese çizgisi ile buna zaman bakımından paralel giden (b) medrese-dışı telif geleneği. Medrese etkisinde verilen teliflerde *Miftah* ve onun son kısmını esas alan *Telhis* isimli eserler belirleyici olmuş, az sayıdaki eser hariç belâgat ile ilgili verilen eserler bu eserlerin şerhi, haşiyesi, kısacası açıklayıcıları olmuştur. Yine bu eserlerin bir diğer özelliği de çoğunlukla -Altıparmak'ın (öl. 1033/1623) *Telhis Tercümesi* gibi az sayıdaki eser hariç- Arapça ile yazılmış olmalarıdır. Bu eserlerde belâgatın bütünü kendi sistemi dahilinde verilmekte, dolayısıyla bedi ilmindeki edebî sanatlar da tabii olarak örnek alınan kitaplardaki kadro çerçevesinde, aynı terimler ve aynı tanımlarla yer almaktadır.⁴

Yine kanaatimize göre klâsik dönem medrese-dışı "belâgat ile ilgili" eserler de kendi içinde müşterek özellikler göstermektedir. Bu eserlerde Arapça'nın yerini Farsça ve Türkçe almıştır. Türkçe yazılmış edebî sanatlardan/edebiyat terimlerinden bahseden ilk eserler şunlardır:

1. Şeyh Ahmed el-Bardahî (d.850/1446-7), *Kitab Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisî* (yazılış tarihi. 907/1502).⁵

Eserin "Kavâidi's-şi'r eş-şi'riyye" başlığı altında yer alan edebiyat terimleri sırasıyla şunlardır: Şiir, beyit, mesnevi, rübai, kıta, kaside, tercî, gazel, medih, hiciv, mersiye, neşide, tercüme, nazım, nazire, nakîze, müveşşah, müstezad, kafiye, redif, revî, matla, mahlas, tahallus, tac beyit, musammât-şeyh, tarsi, reddü'lacüz ale's-sadr, îhâm. Tecnisat başlığı altında da tecnis-i tam, tecnis-i nakıs, tecnis-i zaid, tecnis-i mükerrer, tecnis-i mürekkebe, tecnis-i mutarraf, tecnis-i hattan kısaca bahsedilir. Teşbihat kısmında ise teşbih, teşbih-i mutlak, teşbih-i meşrut, teşbih-i kinayet, teşbih-i tesviye, teşbih-i akis, teşbih-i izmar, teşbih-i tafdil olarak yedi şekilde ele alınır. Mecazatî'l-Mürsele başlığı altında mecazın tanımı yapıldıktan sonra beş "mecaz-ı mürsel alâkası" zikredilir. Daha sonra "Kavaidi'l-arûz ve kavaidi'l-evzan ve adedi tecevvüz" başlığı altında bahirler hakkında bilgi verilir. Son olarak da "Aslü't-tamiye" kısmında muammadan geniş olarak bahsedilir.

⁴ Bu konu için bkz. M. A. Yekta Saraç, "Osmanlı Dönemi Belâgat Çalışmaları", *Journal of Turkish Studies*, (Harvard Üniversitesi), v. 27-4, 2004.

⁵ Kâzım Yetiş, "XV. yy.da Yazılmış Bir Kavâid-i Şi'riyye Risalesi", *TDED*, c. 29, İstanbul, 2000, s. 285-343.

2. Muslihiddin Mustafa Sürurî (1491-1562), *Bahru'l-Maârif* (yazılış tarihi. 956/1549)⁶

Sürurî, eserinin mukaddime kısmında aruzun önemine işaret ettikten sonra “ve gerekidir ki ashab-ı talebe ıstılahat-ı şî'ri beyan ideriz.” der ve sırasıyla aşağıdaki maddelerin kısa açıklamalarını verir: Şiir, mısra, hasî, beyit, mesnevi, bahir, rübai, kıta, murabba, kaside, terci, gazel, medih, hiciv, mersiye, neşid, nesib, mükerrer, irtical, mütenafir, sehl-i mümteni, tercüme, nazire, nakize, akis, müveşşah, müstezad, muamma, lügaz, matla, tehallus, tac beyit, kafiye, redif, müsammât, tersî', tecnis, îhâm, maktûb, reddül-acüz ale's-sadr, tezdad, muhtemilü'z-zıddeyn, teşbihât, istiare.

Makale-i sâniyede tanımlarını ve örneklerini verdiği maddeler ise şunlardır: Tersî' tecnis (-tam, nakıs, zâyid, mürekkeb, mükerrer, mutarrafi, hat), iştikak, escâ, maktûbât, reddü'l-acüz ale's-sadr (altıya kısma ayrılarak örneklendiriliyor), tezâd, i'nât, tazmînu'l-müzdevic, istiâre, mürâat-i nazîr, el-medhü'l-müveccih, muhtemilü'z-zıddeyn, te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, iltifât, îhâm (-mutlak, nâkıs), teşbihât (-mutlak, meşrût, kinâyet, akis, izmâr, tafdil), siyâkatü'l-a'dâd, tensiku's-sifât, i'tirâzu'l-keîâm, kable't-temâm, haşiv (-kabih, mütevassit, melih), mütelevvin, irsâlu'l-mesel ve meseleyn, zükâfiyeteyn, tecâhülü'l-ârif, es-süâl ve'l-cevâb, müveşşah, murabba, müsammât, mülemma, mukatta, muvassal, hazif, menkût, raktâ, hayfâ, musahhaf, muamma, lügaz, mükerrer, tazmîn, igrâk, cem, (altı kısma ayrılarak örneklendiriliyor), tefsîr-i celî, tefsîr-i hafî, mütezelzil, müreddef, istidrâk, zü'l-kâfiyeteyni'l-mahcûb, el-keîâmü'l-câmi, leff ü neşir, hüsn-i talîl, hüsn-i matla, hüsn-i makta. (Mukaddime kısmında zikredilen bazı terimlere bu kısımda tekrar yer verilmiştir!).

3. Müstakimzâde Sadeddin (öl.1788), *Istılahât-ı Şi'riyye* (yazılış tarihi: 1187/1773)⁷

Bu kısa risalede belâgat, aruz, kafiye ve nazım şekilleri ile ilgili terimler bulunmaktadır. Belâgat ile ilgili olanlar şunlardır: İstiare, iktibas, îhâm, tarih, tecnis, tashif, tamiye, tartin, tercüme, reddü'l-acüz, seci, akis, kalb, lügaz, müveşşah, muamma, nazire, nakiz.

Bu eserleri bahsettikleri edebî sanatlar açısından şu şekilde değerlendirilir:

Bu üç eserde de edebî sanatlarla ilgili terimler kısa tariflerle verilmektedir. Sürurî hariç örnek verme yoluna pek gidilmemektedir. Ayrıca edebî sanatların medreselerde okutulan kitaplardaki kadrosuyla ve o sistemle aksettirilmediğini

⁶ Sürurî, *Bahru'l-Maârif*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Ktp., nr. 5156.

⁷ Harun Tolasa, "18. yy.da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü: Müstakimzade'nin İstılahât-ı Şi'riyyesi", *TDED*, c. 24-25, İstanbul, 1986, s. 363-380.

de görüyoruz. Meselâ Bardahî'nin eserinde istiâre, kinaye, tenasüb, leff ü neşr, iltifat, mübalaga vs. yoktur. Müstakimzade'nin eserinde ise edebî sanat olarak kabul edebileceğimiz ancak on terim bulunmaktadır. Fakat bunlar arasında teşbih, mecaz, tenasüb gibi pek çok terim yine yoktur. Edebî sanatlar bakımından en zengin kadroyu Süruri, vermektedir. Yine de bu kadroda mecaz-ı mürsel, tenasüb gibi sanatlara tesadüf etmiyoruz.

Bu eserlerde farklı bir duruma da rastlıyoruz: Medreselerde okutulan klâsik nitelikli belagat kitaplarında görmediğimiz bazı terimlere bu eserlerde rastlanmaktadır. Mesela teşbih konusunda geçen teşbih-i mutlak, meşrûf, kinâyet, akis, izmâr, tafdîl terimlerine Sürurî ile Bardahî'nin eserlerinde yer verilmiştir. Aslında bu durumun kaynağı bu gruptaki eserlerin belâgat sahasında ayrı bir öneme sahip olan Reşideddin Vatvat'ın (öl.573/1177) eserini doğrudan veya dolaylı olarak takip etmeleridir.

Bu grup eserler daha ziyade medrese dışında etkin olmuş, dolayısıyla yazılı bir geleneğe diğer kol kadar dayanmamıştır. Muhteva ve içdüzen bakımından Arapça belâgat kitaplarını takip eden kitapların ise sürekliliği ve tesiri daha belirgin olup Tanzimata kadar devam ederler. Tanzimattan sonra Batı edebiyatına da yönelme olmuş ve Süleyman Paşa'nın *Mebani'l-İnşa'sı* (I-II, İstanbul 1288-1289) ile Batı retorikinin birçok konusu Türk edebiyatına da girmiştir. Bu eserden sonra bu sahada yazılan eserler iki farklı koldan devam eder: ya eski belâgat anlayışını, yani geleneği takip ederler ya da bunun yanısıra Batı retorik kitaplarından da faydalanırlar. Bu iki ucu en iyi yansıtan eserler Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniyye* isimli eseri ile (İstanbul, 1298-1299) ile Rezaizade'nin *Talim-i Edebîyat*'ıdır. (İstanbul, 1299).

Belâgat-i Osmaniyye'de edebî sanatlar olarak adlandırılan ifade hususiyetleri eskinin devamıdır. Yeni bir terimin teklifi yahut kullanılacağı bir terimin yeniden tanımlanması gibi bir durum görülmez. Fakat Batı retorik tesiri altında yazılan eserlerde edebî sanatlar kadro itibarıyla farklı bir durum gösterir. Daha önce adlandırılmamış ifade teknikleri için yeni terimlerin kullanılması bu eserlerin en belirgin özelliğidir. Daha önceki belâgat kitaplarında geçen edebî sanatların yanısıra daha önce kullanılmamış yeni terimleri görürüz. Cumhuriyet dönemine de tesiri uzanan *Talim-i Edebîyat* ile artık teşhis, intak, nida, istifham edebî sanatlar kadrosuna girerek yaygınlaşmıştır. Katı, terdid, tedric de bu eser ile birlikte edebî sanat terimi olarak kullanıma girer. Hatta bunun da ötesinde daha önce kullanılmış olan terimlerin yeniden tanımlandığını da olmaktadır. Tariz ve kinaye, tevriye ve telmih, tezat ve mukabele terimleri artık asırlarca işaret ettikleri anlamlar yerine şahsî bir müdahale ile yeni anlamları gösterir olmuşlardır.

Cumhuriyet döneminde ise edebî sanatlara dair yazılan eserlerden etkilerinin sürekliliği ve niteliklerini gözönünde tutarsak- ikisi öne çıkmaktadır.

Bunlar Ali Nihat Tarlan'ın *Edebi Sanatlar*'ı⁸ (*Edebi Sanatlara Dair* ismiyle 1. baskı: İstanbul 1930) ile İsmail Habib'in *Edebiyat Bilgileri* (Ankara 1942) isimli eserleridir. Bunların ilkinde özellikle eski Türk edebiyatı sahasının ilgilileri tarafından eser üzerinde fazlaca da düşünülmeden, onu kullanıyorlarmışcasına atıflar yapılır. Edebî sanatlar bakımından incelediğimizde Tarlan'ın "edebî sanatlar mevzuuna tamamen şahsî bir görüşle bakan" ve "daha ziyade eski sanat görüşünü tenkit eder mahiyette" cümleleriyle nitelediği eseri büyük ölçüde klâsik edebiyatımızın estetik kurallarından uzak olup gerek tasnif gerekse tarif konusunda edebî sanatların bilinen çerçevesini aşmıştır. Edebî sanat terimleri tamamen şahsî bir görüşle yeniden tarif edilmiştir. Telmih, mecaz, tecahül-i ârif, mürâat-i nazır/tenasüb bunlar arasındadır. Fakat eski terimler olduğu gibi korunmuş olup bunların yerine yeni terim teklifi görülmemektedir. *Edebî Bilgiler*'de ise teşbih, istiare (açık ve gizli şeklinde taksimi ile), mecaz-ı mürsel, kinaye ve tariz, teşhis ve intak'tan sonra edebî sanatlar başlığı altında mübalaga, tezat, tecahül-i ârifane, tenasüb, îham, leff ü neşir, tekrar, rüçû, terdid, seci ve cinas'tan bahsedilir. Bu eserde de eski terimlere yeni karşılık verme çabası görmeyiz. Akademik çevrelerde Tarlan'ın eseri kadar ilgi görmemiş olsa da sanatları izahta yeni bir üslup kullanan eser bu konuda klâsik edebiyat anlayışını yansıtmak bakımından Tarlan'ın eserinden daha başarılıdır. Bununla birlikte edebî sanat terimleri kadro itibarıyla zayıftır.

III. "Terim" ve "Edebî Sanat"

Dilde her kavram bir uzlaşma ve kabule dayanmaktadır. Kavramlar üzerinde uzlaşmanın gerçekleşebilmesi için de bu kavramların kapsam alanını tam anlamıyla belirleyen tanım yapılmalıdır. Bu tanım kabul gördükten sonra da artık tekrar bunun üzerinde değişikliğe gidilmez. Yoksa bu kavramlar dolayısıyla oturmuş ve damıtılmış bilgi birikiminde kargaşa doğar. Dolayısıyla ancak bu bilgi birikimde kökten oluşabilecek kırılmalar ve değişimler bu kavramların çerçevesini değiştirebilir. Aksi takdirde her bir kavram bir diğer kavram ile birlikte başka kavram alanları oluşturduğundan uzlaşmaya dayalı birliğin çözülmesi bütünüyle bir sistemin dağılması neticesini doğurur.

Aynı şekilde bu kavramları gösteren göstergeler (sözcükler) üzerinde de bir uzlaşma aranır. Eğer belli bir ilme, disipline ait zümreler bir gösterge (konumuz ile ilgili olarak sözcük/terim) üzerinde uzlaşma (:mutabakat) sağlamışlarsa o gösterge artık o bilim çevresinde -klâsik edebiyat bilgimizde "örfi-i hâs" olarak adlandırılan anlamıyla- yerleşir. Hatta bu uzlaşma ve kabulün ne derece o

8 Bu eserde örneklerine kadar *Talim-i Edebiyat*'ın tesiri görülmektedir. Yazar mehz göstermeden bu eserden yer yer nakiller yapar. Ayrıca edebî sanatların tasnifi ve tarifinde klâsik bilgi birikimize aykırılıklar ve kendi içinde tutarsızlıklar görülmektedir. Bu eserin tahlilî tenkidi için bkz. M. A. Yekta Saraç, "Tarlan'ın Edebi Sanatlarına Farklı Bir Bakış", *İlmî Araştırmalar*, s. 8 (İstanbul, 1999).

sözcüğün anlamı üzerinde belirleyici olduğunu o sözcüğün terim anlamının -klâsik edebiyat bilgisinin delâlet konusunda geçen- hakikî/temel anlamı olduğu şeklindeki görüş göstermektedir.

Kısacası bir kavramın alanının yeniden belirlenmesi kadar bu kavramın göstergesi üzerinde de değişikliğe gitmek var olan uzlaşa ve kabulü sarsıcı olacaktır. Bundan dolayı bu edebî sanat terimlerinde ancak tabîî bir ihtiyaç ve mecburiyet söz konusu ise değiştirilmeye gidilmelidir.

Yeni terimler teklif edilirken bilindiği gibi genellikle şu üç yol takip edilmektedir. Ya yeni bir sözcük türetilmekte, veya kullanılan sözcüklere yeni terim anlamları verilmekte yahut da yabancı dilden doğrudan alıntı yapılmaktadır. Yeni terimlerin teklifi ve kavramların ilk olarak terimleştirilmesi meselesi ülkemizde hâlâ tabîî bir seyir izlememektedir. Hatta bunların belirlenmesi ve kullanımının belli bir dünya görüşüne işaret ettiğinin varsayıldığı ve ona göre bu kullanımlara karşı pozisyon belirlendiği bile görülmektedir. Bu ise konunun zaman zaman bilimsel zeminden kaymasına yol açmaktadır.

Klasik edebiyat bilgisi belâgatın söz sanatları konusundaki durumu ise uygulamalar gözönüne alındığında, şu şekildedir: a) Bir kısım eski terimlerin olduğu gibi kullanılması. b) Kullanılmakta olan terimlerin/göstergelerin olduğu gibi kalması, fakat gösterdikleri anlamların başkaca göstergelerin anlamları ile yer değişikliğine uğraması. c) Son dönemlerde görüldüğü gibi yeni terimler teklif edilmesi.

Bir kısım terimler m. 9. yy.da belâgat ilmi çerçevesinde kullanıma girdiğinden beri aynı şekilde Türk edebiyatında da asırlardan beri değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır. Bu yadırgatıcı bir durum değildir; benzer durumlar diğer edebiyatlar için de geçerlidir. İkinci duruma ise yukarıda işaret etmiştik. Bazı terimler yeni anlam değerleri kazanırlar, anlamları genişler veya daralır. Fakat Rezaizade ve onu takiben Tarlan'ın eserinde bunun uç noktasını görmekteyiz. Bütünüyle yeniden tanımlanır terimler; gösterge korunur, ama işaret ettikleri anlamlar artık değişmiştir. Bu iki yazarın eserinde gördüğümüz bu tutum bazı noktalarda bir karışıklık doğurmaktadır. Fakat bu da arizî bir durumdur. Üzerinde durulması gereken ise üçüncü tarz yaklaşımdır. Değişen yöntemlere, gelişen bilgi birikimine, metin tahlil usullerine paralel olarak yeni terimlerin kullanıma girdiği görülmektedir. Ayrıca bu saha ile uğraşanların sahip oldukları formasyonun da zaman zaman bu konuda rol oynadığını görmekteyiz.

IV. Son Döneme Ait, Konuyla İlgili Eserlerde Edebî Sanat Terimleri

Yakın dönemde edebî sanatlar ile ilgili yazılmış olan eserleri kısaca üç grupta toplayabiliriz. Bunların bir kısmı doğrudan belâgat ilminin konusu

olarak söz sanatlarını konu edinen eserlerdir. Bu eserlerin çoğu belâgati son dönem Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerden hareket ederek tanı/t/maya çalışmış, örneklerine kadar bu eserlerden aparma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla belâgat ve bu bilgi birikiminin söz sanatlarına bakış açısı ile günümüz arasında bir bağlantı kur/a/mayan, eski bilgiyi olduğu gibi tekrarlayan bir takım kitaplar ortaya çıkmıştır. Diğer grup ise bu belâgatin kendi sistemini gözardı edip doğrudan edebî sanatları ele alarak bunları sıralayan kitaplardır. Bunlar da çoğunlukla belli bir metottan uzak, terimleri bilinen tarifleri ve örnekleri ile alfabetik olarak sıralayan çalışmalardır.

Bu iki grubun dışında edebî sanatlara üslûp, yöntem, kaynaklar ve konuyu ele alış biçimi bakımından farklı yaklaşan eserler de bulunmaktadır. Bu eserleri konuya klâsik edebiyat bilgisi çerçevesinde ele alanlar⁹ ile belli sanatlara dilbilim açısından yaklaşanlar¹⁰ olarak ikiye de ayırabiliriz.

Bu eserlerden konuya klâsik edebiyat bilgisi açısından yaklaşanların edebî sanatlar konusundaki tutumları şu şekildedir: Kaya Bilgegil, eserinde belâgatin ana çerçevesinde değişikliğe gitmemiş ise de edebî sanatlar için yeni bir tasnif denemesi yapmıştır. Bununla birlikte terimleri olduğu gibi muhafaza etmiş ve bu terimlerin anlamlarını değiştirmemiştir. Kadro itibarıyla klâsik edebiyat bilgisi, yani belâgatte geçen başlıca bütün edebî sanat terimlerine yer vermiş bunun yanı sıra *Ta'lim-i Edebiyat*'tan sonra kullanıma giren -yukarıda işaret ettiğimiz- terimleri de bu sisteme dahil etmiştir.

Cem Dilçin ise çalışmasında genel çerçevesi itibarıyla yine eski terimleri olduğu gibi korumuş ve kullanmıştır. Bununla birlikte teşbih'i terim olarak korurken bununla ilgili terimleri (benzetilen, benzetmelik, ayrıntılı benzetme, kısaltılmış benzetme gibi) günümüz Türkçesine uyarlamıştır. Fakat teşbihin bütün alt başlıklarına bu tarz karşılık verirken teşbih-i belîğ tamlaması/terimi için bu sefer teripteki "teşbih" sözcüğünü koruyup belîğ sözcüğünü değiştirerek "uz teşbih" karşılığını vermiştir. İstiare'de de aynı tutumu benimsemiş, asıl terimi korumuş, fakat bu terim ile ilgili diğer terimleri Türkçeleştirmiştir.

⁹ Bu gruptaki eserlerden araştırmamızda örnek olarak kullandıklarımız şunlardır: Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (2. baskı: İstanbul, 1989); Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (1. baskı: Ankara, 1983); M.A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (2. baskı: İstanbul, 2001).

¹⁰ Bu gruptaki eserlerden çalışmada kullanılanlar şunlardır: Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili* (Ankara); aynı yazar, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara, 1998); Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1988; Nizamettin Uğur, *Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı* (Ankara, 2003) (Bu son çalışma özgün yanları ve klâsik edebiyat bilgisiyle de örtüşen yönleri itibarıyla birçok akademisyenin konu ile ilgili çalışmasından daha yararlı ve dikkat çekicidir.) Ayrıca çalışmamızda konuyu incelerken bu konuda Dil Derneği'nin yayımladığı *Yazın Terimleri Sözlüğü* (Beşir Göğüş vd. Ankara, 1998) gibi kendisinden sonra belirli bir kesim için yönlendirici bir rol oynadığını gördüğümüz Tahir Necat Gencan vd. 'nin yazmış olduğu *Yazın Terimleri Sözlüğü*'nü de (Ankara 1974) kullandık.

Terim kadrosu itibariyle belâgatteki edebî sanat terimlerini Bilgegil'deki teferuatı ile vermese de kitabına aksettirmiş, belâgatte yeri olmayan nida, istifham, katı', teşhis, intak gibi sözcükler de edebî sanat terimi olarak sunmuştur.

Biz de *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat* adlı konu ile ilgili yazmış olduğumuz kitabımızda edebî sanatları ait oldukları sistem dahilinde belâgat ve onun etkileşimde bulunduğu disiplinler dairesi içinde ele aldık. Edebiyat eleştirisi ile ilgili terimlere karşılık teklif ederken edebî sanatlar konusunda daha ihtiyatlı olarak, tensiku's-sıfât için sürekli niteleme, tekrîr için yineleme, tecahül-i ârifâne için bilmezlikten gelme gibi sınırlı maddeler dışında eski terimleri yenileriyle değiştirme konusunu istiare ve teşbihin açık istiare, kapalı istiare, benzeyen, kendisine benzetilen gibi alt bölünmelerin adlandırmayla sınırlı tuttuk.

Kısacası belâgat sistemini şu veya bu nispette yansıtan, bu sisteme dayanan eserlerdeki genel temayül *-Türk Şiir Bilgisi'*ndeki ileride temas edeceğimiz bazı terimler hariç- eski terimleri devam ettirme istikametindedir.

Dilbilimcilerin konu ile ilgili ilişkilerine gelince; dilbilim alanındaki şiir dilinin nitelikleri ile onun günlük dilden farkı konusundaki çalışmalar tabîî olarak edebî sanatları da inceleme konusu hâline getirmiştir. Şiir dili üzerinde duran ve dilin fonksiyonları konusunu inceleyen araştırmacılar onun başlıca altı fonksiyonu olduğunu söylerler. Bunlardan birisi de şiirsel fonksiyonudur. Dilbilimciler bu konuyla ilgili eserlerinde her ne kadar -sahip oldukları formasyon itibariyle tabii olarak- farklı bir bakış açısıyla konuyu ele almakta, farklı bir sistem dahilinde konuyu irdelemeye çalışmakta iseler de Batı'dan alarak Türkçe'ye uyarlamaya çalıştıkları terimleri klâsik edebiyat bilgisi ile ilişkilendirmekten de vazgeçememektedirler. (Bu ise daha ileride örneklerini vereceğimiz bir takım sorunlar doğurmaktadır.) Bu araştırmacıların ilgi alanlarına Batıdaki dilbilimi ile ilgili çalışmalar ve konular ile ilişkili edebî sanatlar girmektedir. Meselâ *Açıklamalı Dilbilimleri Terimleri Sözlüğü'*nde edebî sanatlar -mübalaga, mecaz, istiare, tezat'ın karşılıkları olarak- abartma, değişmece, düzdeğişmece, eğretilme, karşıtanamlık ile sınırlıdır. Terimlerin tanımlarına baktığımızda ise bu eserlerde terim tanımlarında olması gereken yalınlık ve anlaşılabilirliğin, yerini çoğu zaman bir kapalılığa ve klâsik edebiyat bilgisinde ta'kid terimi ile adlandırılan duruma bıraktığını görüyoruz. Meselâ bu eserde "eğretilme" şöyle tarif edilmektedir: "Düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntılar düzleminde, ortak anlambirimcikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağlayan sözcükleri (örn. gibi) kaldırarak kullanma sonucu oluşan değişmece. Örneğin yaşamın ilkbahar sözünde, gençlik çağını belirten ilkbahar eğretilme ürünüdür."¹¹

¹¹ Berke Vardar, a.g.e., s. 93.

Öğretim amaçlı kitaplardaki durum için örnek olarak incelediğimiz MEB'nın *Lise Edebî Sanatlar*¹² kitabında ise mesele yine belâgat çerçevesinde ele alınmaktadır. Bununla birlikte kadro itibariyle diğer kitaplarda da görülen son dönemde edebî sanatlara dahil edilen nida, istifham gibi terimlere de yer verilmiştir. Nispeten yeni karşılıkları kullanma temayülü bulunmaktadır. Mübalaga abartma, ihâm hatırlatma, tefrik ayımsama, tecahül-i ârif bilmezlikten gelme, mecaz değişmece/ad aktarımı, tariz iğneleme, istiare eğretilme, tedric kerteleme, hüsn-i talil güzel neden/sebep bulma, tezat karşıtlık, iktibas ödünçleme/aktarma, ve tekrar yerine yineleme kullanılmakta, cinas, tenasüb olduğu gibi yerlerini korumaktadır.

IV. Yeni Terim Tekliflerinin Deęerlendirilmesi

Zaman içinde teklif edilen yeni terimlerin kabul görerek yaygınlaşmaları ve dilde kendilerine yer edinmeleri tabîdir. Hatta bunun bilimsel bir zeminde yöntemini ve koşullarını araştıran, inceleme konusu yapan dilbilimin bir alt bilim dalı da (terminoloji) bulunmaktadır. Fakat Türkçemizde bu konuda bir karışıklık görülmektedir. Anahtar terimler üzerinde bile halâ bir uzlaşma sağlanamamıştır. Eski terimlere karşılık bulunması meselesi bir yana -belâgat ilminin de konularından- temel anlam/yan anlam gibi ikili eksene oturmuş temel terimlerde bile günümüz dilcileri/dilbilimcileri arasında farklı yaklaşımlar görülmektedir. Halbuki geçmiş birikimimize döndüğümüzde böyle bir kavram ve terim kargaşasından söz etmek mümkün değildir. Klasik literatürümüzde kullanılan "hakiki anlam"a karşılık "temel anlam", "başat anlam", "düz anlam", "göndergesel anlam" gibi farklı terimleri görmemiz yanısıra bunların tariflerinde de farklılıklar görülmektedir.

En fazla üzerinde durulan ve en açık, anlaşılır konu olan teşbih'te bile durum bu şekildedir. Teşbih için bir kısım eserlerde kullanılan benzetme tabiri bir tarafa teşbih-i belîğ için kullanılan terimler şunlardır: "düz teşbih", "kısa teşbih", "yalın teşbih" ve en nihayet "uz teşbih".

Bu konuda düşülen bir yanlışlık da her eski terime bir karşılık bulma yoluna gidilmesidir. Halbuki bu yola gidildiğinde terimleşmemiş sözcükler yumağı ile karşılaşırız ve nitekim öyle de olmuştur. Dolayısıyla günümüzde konumuzla ilgili kullanımı yaygın sözcükleri yerinden oynatmada daha dikkatli olunmalıdır. Meselâ kinaye, hatta tariz -günlük dilde de hâlâ kendisini koruması dolayısıyla- konu ile ilgili anlaşmayı ve bildirişimi sağlamaktadır. Dolayısıyla bunların terim olarak kullanılması sözcük anlamı ile temel anlamı arasındaki mevcut bağ dolayısıyla anlaşılma ve adlandırma kolaylığı taşımaktadır. O halde kinaye yerine "değinmece", tariz yerine "yoksunlama" ve "dokundurma" terimlerini önerme sağlıklı bir yol mudur? Ayrıca klasik bilim

12 Mustafa Gürel vd. *Lise Edebî Sanatlar*, Ankara, 2000.

anlayışımızın usulde olduğu kadar teferruattaki titizliği dolayısıyla bütün kullanım şekillerini gruplandırma ve adlandırmada gördüğümüz anlamla ilgili her kullanım şeklini bir terim altında alma yaklaşımına Türkçemizde cevap verme yoluna yönelmek hatalı bir davranış olacaktır ve olmuştur da. Meselâ teşbih konusunda *Yazın Terimleri Sözlüğü* ve onu takip eden bazı eserlerde teşbih-i melfuf, teşbih-i mefruk, teşbih-i cem' ve teşbih-i tesviye'ye sırasıyla "sarmaşlı-benzetme", "ayrımcı benzetme", "toplamlı benzetme", "odaklı-eşli benzetme" karşılıklarının verilmesi gibi. Halbuki bu konuda ne kadar ilerlenilirse iş o kadar karışmakta, sonunda ortaya eski terimlerin bir nevi sadeleştirilmiş şekilleri çıkmaktadır. Nihayet "karşıt eşitlikte benzetme", "ayırtısız benzeşme" gibi teferruatta kaybolunmaktadır. Halbuki teşbih konusunda gördüğümüz bu belâgat terimleri, -bu bilim dalının uzlaşa sağlanarak terimleşmiş sözcükleri olarak değil- meselenin özüyle doğrudan ilişkili olmayan, daha ziyade eldeki örneklerin anlaşılması, yorumlanması konusunda yararlı olan tasnif başlıkları olarak kabul edilmelidir. Aynı durumu istiare konusu çerçevesinde alırsak; istiareyi eğretilime olarak çevirdikten sonra müstear, müstear minh, müstearun leh yerine sırasıyla eğreti, eğretili ve eğretilik sözcüklerini kullanmak yerine -birçok temel belâgat kitabında da konunun kolaylaştırılması gayesiyle yapıldığı gibi- teşbihte kullanılan "benzeyen" ve "kendisine benzetilen"in kullanılması terim karmaşası doğurmaz. Kısacası terim teklifinde ve kullanımında gerektiğinde iktisatlı davranılması gerekmektedir.

Ayrıca üzerinde teklif edenin bile emin olamadığı terimler eğer alt bölümlere ait ise ve ana kavramın bir açılımını gösteriyorsa yine bunların terim olarak teklifi yoluna gidilmemelidir. Meselâ istiarenin adda ve fiilde olması itibariyle ikiye ayrılması örnekleri ile açıklandıktan sonra bunlarla ilgili kullanılmış terimlere karşılık bulmaya çalışmak fonksiyonel olmayabilir. Dolayısıyla *Yazın Terimleri Sözlüğü* ile *Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı'nda* olduğu gibi fiilde istiare karşılığı olarak (istiare-i tebeiyye) "eylemcil eğretilime" deyip parantez içinde de "uydu", "bağlı", "tâbi" diyerek diğer tekliflerin de sıralanması doğru değildir.

Terimlere karşılık bulunurken zihnin kavrayış ve beklentisine de karşılık verecek bir düzenlemeye gidilmelidir. İki eksenli terimlerde meselâ "düzenli benzetme" dendikten sonra zihin ikinci olarak düzensiz, karışık gibi bir terim beklerken "çevrik benzetme" terimini koyma bu tarz bir yanlışla örnektir.

Terimlere karşılık bulunurken eskilerinin tercümesi yoluna gitmek her zaman doğru bir netice vermez. Meselâ "eylemcil benzetme" gibi bir teklif başta yaygınlaşmama temayülünü bulundurmaktadır. "İstiare-i hassiyye" yerine "seçkinsel eğretilime" tabirinde de durum aynıdır.

Aslında edebî sanat terimlerinin gösterdiği kavramların bütünüyle anlaşılması, kavranması ve ondan sonra bu doğrultuda terim önerilmesi gerekir. Önerilen terimlerin o kavramların neyi karşılayıp karşılamadığına dikkat

edilmelidir. Meselâ "teşbih-i makbul" yerine "yeterli benzetme", "teşbih-i merdud" yerine ise "bozuk/pürüzlü benzetme" şeklinde öneride bulunma kaynak terimlerin anlaşılmadığını göstermektedir. Zira bu terimlerin yeterlilik, bozukluk ve pürüzlük ile ilgili olmayan içerikleri vardır ve bunlar gözardı edilmiştir.

Bu konuda yapılan yanlışlardan birisi de geçmişin birikimi yerine Batı kaynaklarından hareket etme yoluna gidilmesidir. Halbuki edebî sanatlardan bahseden kitaplar ya genel çerçevesi itibariyle belâgatten hareket etmekte ya da belâgatle konuyu ilişkilendirmektedirler. Eski bilgilerin yetersiz kalması, aşılması ve yeni bilgilerin kendisini zorunlu kılması durumunda geçmiş birikimden yararlanıldığı gibi yeni bilgi kaynaklarına da yönelme tabiidir. Fakat bu hazmedilen bir bilgi birikimi üzerine olmalıdır. Temel anlam-yan anlam ikili eksenindeki dilbilimciler arasındaki kargaşaya yukarıda işaret etmiştik. Bununla bağlantılı olarak meselâ "ilk anlam", "ikinci anlam"dan bahsederken bazı dilbilimciler bu kavramların karşılıklarının klâsik birikimimizde bulunmadığını söyleme yanılığısına düşmektedirler. Halbuki eski literatürümüzde meâni-i üvel/ilk anlamlar, meâni-i sevânî/ikinci anlamlar terimleri ilk anlam/ikinci-yan anlam kavramlarına mutabık olarak bulunmaktadır. Hatta "anlamın anlamı" olarak günümüzde dilbilimcilerin -kavram olarak- Batıdan aktararak son yıllarda kullandıkları terim yerine asırlar boyunca literatürümüzde "ma'ne'l-ma'na" tabirinin bulunduğu bu dilbilimcilerce -maalesef- bilinmediğini görüyoruz. Bu bilgi eksikliği, yeni terimlerin teklifinde de bir zafiyet doğurmaktadır. Dolayısıyla bu terim tekliflerinin kişisel birikimleri ve yetkinliği konunun geçmişiye doğru da uzanan kişiler tarafından yapılması gerekmektedir.

Bu konu aslında üzerinde durulmayan, halledilmiş bir mesele olarak kabul edilen bir yöntem sorununa temas etmemizi gerektirmektedir. Edebî sanatlardan bahsedilmektedir, fakat bu ifade teknikleri hangi bilgi zemini üzerine oturuyor, sorusunun cevabı verilmemiştir. Önümüzde duran edebî sanatlar meselesinin örnekleri itibariyle geçmiş birikimimize referans vermesinden dolayı klâsik edebiyat bilgimizi esas aldığı varsayılmaktadır. Fakat birçok terimin ortaya konuş tarzının, hatta kendisinin sunumunun bu sistemden kaynaklanmadığı da gözardı edilmektedir. Meselâ *Türk Şiir Bilgisi* gibi değerli bir eser de dahil pek çok çalışmada halâ îhâm tevriyeden farklı bir edebî sanat terimi olarak sunulmakta, "teşhis" ve "intak" gibi belâgatte yerini bulamadığımız aslında bir istiare, teşbih olan terimlerin bunlardan ayrı müstakil bir edebî sanat olduğu varsayılmaktadır. Hatta belâgatin meâni, yani bir ölçüde cümle bilgisi kısmına dahil olan ve edebî sanat niteliği hiçbir zaman konu edilmemiş olan "nida", "istifham" gibi konular *Talim-i Edebiyat*'ın tesiri ile klâsik edebiyat bilgisini yansıtan eserlerde bile edebî sanat olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla ortada bir yöntem sorunu bulunmakta, fakat bu sorunun varlığı gözardı edilmektedir. Hatta dahası edebî sanatların taksiminde de klâsik tarzdan ayrılınmakta, fakat ortaya tutarlı bir taksim de konulamamaktadır.

Mesela yukarıda işaret ettiğimiz *Edebi Sanatlar* isimli eserinde Tarlan, edebî sanatları "heyecana ve fikre merbut olan sanatlar" olarak iki kısma ayırır. Böyle bir taksim kendisini yanlış sonuçlara götürmüştür. Çalışmasının mihriverine "heyecan"ı ve "psikoloji"yi koyduğu için heyecanın varlığını tespit etmediği örneklerde, olduğu bilinegelen sanatların mevcudiyetini kabul etmemiştir.

Edebî sanatlar *Türk Şiir Bilgisi*'nde ise şöyle bir tasnife tabi tutulmaktadır. Söz Sanatları: 1- Mecazlar, 2- Anlamla İlgili Sanatlar, 3- Sözle İlgili Sanatlar. Aslında "Söz Sanatları" bölüm başlığı ile bunun alt başlığı olan "Sözle İlgili Sanatlar" arasında anlam açısından bir fark olmadığı için burada bir anlam bulanıklığı bulunmaktadır. Bilindiği gibi belâgat ilmi bedî konusunda edebî sanatları (a) anlamla ilgili olanlar ve (b) lafızla ilgili olanlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Buradaki lafzın ne anlama geldiği konusundaki yanlış bu yanlış neticeyi doğurmuş olabilir. Konuya daha da girdiğimizde ise bir başka durum görmekteyiz. Mecazlar başlığı altında "Bu bölümde verilen mecaz sanatları, sözcükleri gerçek anlamlarının dışında kullanarak yapılan sanatlardır." denildikten sonra ilk mecaz maddesi olarak alt başlıkta teşbih'in verilmesi, ve "Teşbih bir mecaz sanatı değildir." denmesi kanaatimizce anlam karışıklığına yol açmaktadır. Daha konunun tasnifinde görülen bu yanlışlığın benzerleri teferruatta, alt bölümlerde de kendisini göstermektedir. Teşbih-i mücmel "kısaltılmış teşbih" olarak çevrilmektedir. Halbuki müekked teşbih de kısaltılmış bir teşbihtir. Buradaki mücmel lafzen tercüme edilmemelidir. Teşbih-i belîğ yerine ise "uz teşbih" adı teklif edilmektedir. İyi, güzel, uygun, elverişli anlamlarına gelen uz nitelemesi belîğ sözcüğünü nispeten belki karşılarsa da teşbih-i belîğ'in terim anlamının yerini tutmamaktadır. "Yaygın teşbih" adı ise temsîlî teşbih yerine kullanılmaktadır. Halbuki yaygın sözü ilk duyulduğunda yapılan teşbihin yaygın olarak kullanılan bir benzetme olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Temsîlî teşbihin ise bununla bir alâkası yoktur. Temsîlî teşbihte mesele vech-i şebeh, yani benzetme yönü üzerindedir.

Terimler aslında bir bilgiyi kodlamaktadırlar. Bu kodlamanın önemli sonuçlarından birisi de bilgi kullanımının iktisatlı ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Dolayısıyla terimlerin, kendilerinden beklenen bu kolaylığı sağlarken çelişkiden uzak olmaları gerekmektedir. Son yıllarda bazı kalemlerce istiare karşılığı olarak ısrarla kullanılan "deyim aktarımı" bu söylediklerimize güzel bir örnektir. Bu iki sözcüklü terimdeki "deyim" sözcüğü Türkçedeki bilinen deyimî çağrıştırmakta, fakat burada kullanıldığı tarzda bilinen deyim tanımıyla çelişmektedir. Deyimin tanımı yapılırken birden çok sözcük ve "kalıplaşmış sözcük toplulukları, kalıplaşmış anlatım"¹³ kayıtları sürekli geçer. Dolayısıyla böyle bir terim içerisindeki deyim sözcüğü, bilinen deyim kavramına ister istemez işaret ederek aynı zamanda bir çelişki de

¹³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1978, s. 49. ayrıca bkz. TDK Türkçe Sözlük, c. 1 Ankara, 1988, s. 368.

doğurmaktadır. Zira tek sözcüğe dayalı istiare temelindeki aktarımlar bu kalıplara girmemektedir.

Buna tek sözcüklü terim de olabileceği şeklinde cevap verilebilir; hatta verilmiştir de. Meselâ Zeynep Korkmaz bir eserinde deyimî şöyle açıklamaktadır. "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu."¹⁴ Yazar bu tanımından sonra tam onbeş deyim örneği vermektedir, fakat ne ilginçtir ki bu örneklerden teki bile bir kelimeli değildir! Aynı yazar bir diğer eserinde ise deyimleşmiş sözlerden bahsederken "Belirli gramer kalıpları içinde bir araya gelen "birden çok söz ya da söz grubunun", anlama güzellik ve zenginlik katmak için, mecazlı kullanımlar yolu ve çekici anlam kılığı ile yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmış bulunan söz topluluklarıdır."demektedir.¹⁵ Yazarın aynı yılda yayımlanan iki eserinde deyim ile ilgili bu farklı tariflerinin sebebi ne olsa gerektir. Belki de bu sorunun cevabı ilk alıntıyı yaptığımız eserde "deyim" teriminden bir sonraki terimin "deyim aktarımı" oluşundandır. Deyim yukarıdaki satırda öyle bir şekilde tarif edilmeliydi ki hemen altındaki madde "deyim aktarımı" terimindeki deyim sözcüğü ile çelişki doğurmasın.¹⁶

Türk Dil Kurumu'nca 1974 yılında bir heyete hazırlatılan *Yazın Terimleri Sözlüğü* isimli kitap bu konuda yapılan yanlışlar için doğru bir örnek olduğundan önemlidir. Hem bu eser hem de başkaca eserlerde gördüğümüz yanlış yaklaşımlardan hareketle bu konuda dikkat edilmesi gereken noktalara işaret etmek istiyoruz.

Her terime bir karşılık bulma zorunluluğunun sonuçlarından birisinin de terim kargaşası olduğu mübalagaya "abartma" karşılığı verildikten sonra teblig'e "abartı", igrak'a "boğunç", gulüvv'e "şişirmece" tabirleri ile karşılanmasında görülmektedir. Mübalaga, tebliğ, gulüv ve igrak aslındaki bir sıfattaki mübalagayı artan/yükselen bir çizgide gösteren terimlerdir. Fakat abartma, abartı, boğunç ve şişirmece "terimlerinde" böyle bir durum görülmemektedir. Aslında fazlaca kullanılmayan edebî sanatlarla karşılık bulunması yoluna gidilmemesi daha yerinde olurdu. İstihdam yerine "çiftleme", taksim yerine "ilgileme", şibh-i tezaad yerine "karşıtlığımsı" örneklerinde olduğu gibi.

Eski terimleri doğru kavrayamama da terim teklif etmede gördüğümüz yanlışların kaynaklarından birisidir. Lüzum-ı ma-lâ yelzem'i "gerekleyiş", iltifat'ı "okşayış" olarak, tenasüb'ü "oranlama", iham-ı tenasüb'ü "oranlı artsayış", istiare-i mübtezele'yi "saçık eğretilem" olarak verme gibi. İade

¹⁴ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü* (2.baskı), Ankara, 2003, s. 66.

¹⁵ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara 2003, s. 175.

¹⁶ İlginç olan bir nokta da bu eserde deyim aktarımı, yani istiareye yer verilmiş iken mecaz/metonymy, ad aktarımı terimlerine yer verilmeyişidir. Halbuki bunlar birbirleri ile ilgili terimler olup müstakil olarak bir anlam düzleminde bulunmazlar.

terimine karşılık olarak "son yineleme" denmesi de bu tarz bir yanıştır. İade de ibarenin sonunun yinelenmesi söz konusudur, yineleme işleminin son defa oluşu değil, beytin son kelimesini ifade etmektedir.

Terimler teklif edilirken ikili terimlerin anlam bakımından birbirlerine paralel bir tarzda olmasına da dikkat edilmelidir. Meselâ zem bima yeşbehü'l-medh'e "övgümsü yergi" denilirken medh bima yeşbehü'z-zemm'e "yergiye benzeyen övgü" denmesi bu kabildendir. Ayrıca bir kavramı ifade eden iki terim varsa bunların en yaygınına karşılık bularak diğerini olduğu gibi muhafaza etmek terim sayısını artırmaktan kaçınmayı sağladığı için daha doğru olur. Meselâ aynı eserde "övgü yolu ile yergi" olarak karşılanan te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh ile "övgümsü yergi" olarak karşılanan zem bima yüşbihü'l-medh terimlerinde bu durumu görüyoruz. (Aslında böyle iki farklı kullanımın varlığından da burada haberdar oluyoruz.)

V. Sonuç

Edebî sanatlar olarak adlandırılan dilin söze edebî değer katan özel kullanımları klâsik kültürümüzde "belâgat ilmi" çerçevesinde ele alınmıştır. Belâgati konu alan günümüzdeki eserler çoğunlukla Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış eserleri kaynak olarak kullanmıştır. Osmanlı döneminde asırlar boyu bu sahada verilen eserler aslında sanılanın aksine tek bir çizgiyi izlememişlerdir. Cumhuriyet sonrası konu ile ilgili çalışmalarda ve kullanılan terimlerde bu farklı ekollerin eserleri kaynak olarak bir sistem dahilinde olmaksızın birlikte kullanılmıştır. Bu durum ise bu eserlerin konumuz ile ilgili bir kısım terimleri sanılanın aksine ait oldukları ilmin semantik alanına göre yansıtmaması neticesini doğurmuştur.

Türkçede edebiyat nazariyeleri ile ilgili teliflerin tarihi 14.yy. sonlarına kadar gitmektedir. Asırlar boyu terimlerin Türkçeleştirilmesi yoluna gidilmemiş olması bir gerçektir. Bununla birlikte aynı edebî sanat için kullanılan bir çok terimden bazıları, hatta -tenasüb örneğinde gördüğümüz gibi- bazen en az kullanılanları seçilmiştir. Dolayısıyla burada bütünüyle bir taklit değil, bir seçmenin var olduğunu görüyoruz.

Bilindiği gibi terimlerin açık ve kesin bir anlamı olmalıdır. Bu anlam ise ait olduğu disiplinin, bilim, sanat ve meslek dalının; konumuzla ilgili olarak klâsik edebiyat bilgi ve teorisinin (belâgat) kendi anlam dairesi içerisinde sağlam bir temele oturmalıdır. Bu açıdan da yeni terimlerin ait oldukları sisteme ters düşmemeleri gerekir. Dolayısıyla terim teklifinde bulunanların bu yapıyı ve konunun arka plânını bilen kimselerden oluşması lâzımdır.

Edebî sanat terimlerine yeni karşılıklar teklif edilirken çalışmamızda sebepleriyle işaret ettiğimiz bir kısım hatalar bu konuda sağlıklı bir yaklaşımın henüz oluşturulamadığını göstermektedir. Bu konuda birbiriyle doğrudan

ilişkili terimlere zihnin beklentisi ve kavrayışına cevap verecek şekilde bir düzenlemeye gidilememesi, eski terimleri doğrudan lügat anlamları ile günümüz Türkçesine çevrilmesi, aynı yazar/kurum tarafından eski terime birden fazla terim önerilmesi, eski literatürümüzde mevcut bütün terimlere karşılık bulunması gayretine düşülmesi, yananamları bakımından farklı çağrışımlara sahip sözcüklerin teklif edilmesi, eski terimlerin işaret ettiği kavramlar tam olarak anlaşılmadan terim teklif edilmesi gibi düşünülen yanlışlara yukarıda işaret ettik. Bunlar aslında konu ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Son olarak bu konuya çözümün kurumsal bir yapıda, şartları belirlenmiş bir çerçevede bulanabileceğini ve edebî sanatların ait olduğu bilim/bilgi alanının uzmanlarınca konunun yeniden ele alınması gerektiği düşüncemizi ifade etmek istiyoruz.